

ОСНОВНІ ФІЗИКО-МЕХАНІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ДЕЯКИХ ТИПІВ ЧЕТВЕРТИННИХ ВИКОПНИХ ҐРУНТІВ

А.М.Браґін

Інститут географії НАН України, Київ, janegeo@rambler.ru

Наведена характеристика основних фізико-механічних властивостей (природної вологості, щільності, пористості та ін.) найбільш розповсюджених типів викопних ґрунтів.

Ключові слова: ґрунти, властивості.

Вступ. Четвертинні відклади перекривають більш давні породи майже по всій території України. А близько 65% їх площі займають лесові товщі. Протягом четвертинного періоду клімат змінювався від вологого теплого до сухого холодного. Цей процес відбувався ритмічно: етапи похолодання змінювалися етапами потепління. В умовах холодного і сухого клімату формувалися леси і лесоподібні породи, а з етапами більш теплого і вологого клімату пов'язане формування викопних ґрунтів. Таким чином, лесова товща являє собою перешарування горизонтів лесів і викопних ґрунтів. Загалом, у четвертинних відкладах України виділено 8 горизонтів лесів та лесоподібних порід і стільки ж – викопних ґрунтів [1]. Ця товща раніше вивчалася М.Ф.Векличем, Н.О.Сіренко та іншими співробітниками відділу палеогеографії Інституту географії НАНУ [2,3]. Різні властивості четвертинних порід можна вивчати на опорних розрізах.

Об'єкт та методи. В таблиці 1 представлено (за нашими даними) основні фізико-механічні властивості найбільш типових викопних ґрунтів опорних розрізів Музичі (Київське Придніпров'я), В'язівок (Полтавська рівнина) та Старі Кодаки (Надпорожисте Придніпров'я). Такими властивостями є: природна вологість, пластичність, щільність, пористість, просадочність, а також гранулометричний склад. Лабораторні роботи з визначення кількісних характеристик ґрунтів здійснені в геотехнічній лабораторії Київдипротрансу за стандартною методикою. В розрізах найчастіше зустрічаються ясно-сірі лісові, буроземоподібні, бурі лісові, коричнювато-бурі, бурувато-коричневі, червонувато-коричневі, дернові, лучні та чорноземні ґрунти. У такій послідовності вони нижче охарактеризовані.

Результати та їх обговорення. Ясно-сірий лісовий ґрунт кайдацького горизонту опорного розрізу В'язівок формувався в умовах помірного клімату з достатнім ступенем зволоження під трав'янистими широколистяними та мішаними лісами на лесах. Профіль ґрунту чітко диференційований на генетичні горизонти *HE*, *E* та *I*. Вони помітно відрізняються за своїми фізико-механічними властивостями (табл. 1). В горизонті *HE* вміст гумусу більший, ніж в інших горизонтах, внаслідок чого він має високі значення природної вологості, пластичності, пористості та коефіцієнта фільтрації. Цей горизонт сильнопросадочний. Формування генетичних горизонтів *E* та *I* ясно-сірого лісового ґрунту і їх властивостей пов'язано насамперед з процесами опідзолення, внаслідок чого органічні та мінеральні речовини перерозподіляються по ґрунтовому профілю. Результат – низький вміст глини та гумусу в горизонті *E*, через що він має слабковиражену структуру, а звідси – середні значення пористості, просадочності, щільності, невисоку фільтраційну здатність і низьку пластичність. Дуже відрізняється від нього за фізико-механічними властивостями ілювіальний горизонт. Внаслідок акумуляції глини, горизонт набув міцної горіхуватої структури і високого ступеню щільності. Тому для горизонту *I* характерні високі значення пластичності, щільності; низькі – пористості, коефіцієнта фільтрації і відсутність просадочності.

1. Основні фізико-механічні властивості деяких типів четвертинних викопних ґрунтів

Генетичний горизонт	Гранулометричний склад, %			Природна вологість, частки одиниці	Число пластичності, частки одиниці	Природна щільність, г/см ³	Пористість, %	Коеф. фільтрації, м/добу	Коеф. відносної просадочності при P=3 МПа
	пісок	пил	глина						
Розріз: В'язівок									
Назва горизонту: Кайдацький									
Тип ґрунту: Ясно-сірий лісовий									
HE	22,3	56,7	21,0	0,156	0,06	1,57	49,2	0,11	0,095
E	12,7	72,4	14,9	0,145	0,03	1,78	41,9	0,06	0,041
I	2,0	57,3	40,7	-	0,11	2,01	34,3	0,06	0
Розріз: Музичі									
Назва горизонту: Вітачівський									
Тип ґрунту: Буроземоподібний глеюватий									
H	35,1	18,6	46,3	0,191	0,05	1,74	45,7	0,088	0,033
HPgl	28,7	27,8	43,5	0,183	0,08	1,80	43,3	0,054	0,009
Розріз: В'язівок									
Назва горизонту: Вітачівський									
Тип ґрунту: Буроземоподібний									
-	4,7	48,3	47,0	0,142	0,09	1,73	43,7	0,21	0,025
Розріз: В'язівок									
Назва горизонту: Прилуцький									
Тип ґрунту: Бурий лісовий									
HE	8,6	57,5	33,9	0,143	0,06	1,62	47,0	0,13	0,062
I	8,6	54,2	37,2	0,139	0,06	1,79	41,4	0,12	0,025
Розріз: В'язівок									
Назва горизонту: Завадівський									
Тип ґрунту: Коричнювато-бурий									
-	-	54,7	45,3	0,123	0,07	1,63	44,7	0,09	0,044
Розріз: В'язівок									
Назва горизонту: Завадівський									
Тип ґрунту: Бурувато-коричневий									
-	-	55,6	44,4	0,135	0,07	1,79	41,1	0,06	0,006
Розріз: Старі Кодаки									
Назва горизонту: Завадівський									
Тип ґрунту: Червонувато-коричневий									
-	14,5	40,9	44,6	0,197	0,10	1,91	40,5	0,02	0,003
Розріз: В'язівок									
Назва горизонту: Вітачівський									
Тип ґрунту: Дерновий									
-	6,3	56,3	37,4	0,166	0,10	1,56	50,2	0,33	0,036
Розріз: Музичі									
Назва горизонту: Завадівський									
Тип ґрунту: Лучний									
Hgl	26,7	35,8	37,5	0,227	0,10	1,90	42,4	0,014	0
HPgl	27,7	24,6	47,7	0,247	0,10	1,88	43,9	0,007	0
Розріз: Старі Кодаки									
Назва горизонту: Прилуцький									
Тип ґрунту: Чернозем									
-	38,2	34,6	27,2	0,156	0,09	1,62	47,9	0,19	0,096

Буроземоподібні ґрунти мають ознаки бурих лісових і дернових ґрунтів. Вони представлені у вітачівському горизонті опорних розрізів Музичі та В'язівок. Для них характерні процеси оглинення. Гранулометричний склад цих ґрунтів відрізняється високим вмістом глини (до 47%), що обумовлює підвищені значення природної вологості, пластичності. Вони мають невисоку пористість та значну щільність. У той же час коефіцієнт фільтрації буроземоподібних ґрунтів відносно високий (порівняно з іншими ґрунтами), що пояснюється грудкуватою структурою (вплив дернового процесу), а також заляганням у верх-

ній частині розрізу. Фізико-механічні властивості окремих генетичних горизонтів ґрунтів досить близькі, за винятком деякого ущільнення перехідних генетичних горизонтів (HPgl).

Бурий лісовий ґрунт вивчений у прилуцькому горизонті розрізу В'язівок. Він сформувався під сосново-широколистяними лісами в умовах м'якого вологого клімату. У профілі ґрунту виділяються генетичні горизонти *HE* та *I*, які чітко відрізняються за фізико-механічними властивостями. Провідний процес при утворенні бурих лісових ґрунтів – оглинення. Для гранулометричного складу вивченого ґрунту характерне збільшення вмісту глини вниз за профілем, що пов'язано з процесами лесиважу. Для горизонту *HE* притаманні середні значення вмісту глини, природної вологості, пластичності. В цьому горизонті добре виражена грудкувата структура, а у зв'язку з цим – значна пористість, невелика щільність і середня ступінь просадочності. В ілювіальному горизонті міститься більше глини, тому він щільніший, менш пористий, слабкопросадочний.

Коричнювато-бурі і бурувато-коричневі ґрунти займають проміжне становище між бурими лісовими і коричневими. Такі ґрунти вивчені в завадівському горизонті розрізу В'язівок. Вони утворилися в тепліших умовах, ніж бурі лісові ґрунти, але в вологіших, ніж коричневі [4]. Ознаки буроземоутворення дещо переважають у коричнювато-бурих ґрунтах, а коричневоземне утворення – в бурувато-коричневих. Для бурувато-коричневих і коричнювато-бурих ґрунтів провідним ґрунтоутворюючим процесом є оглинення. Вміст глини досягає 44,4% в бурувато-коричневому ґрунті і 45,3% в коричнювато-буруму при значній кількості пилуватих часток. Такий гранулометричний склад обумовлює середні значення природної вологості. Коричнювато-бурий ґрунт відрізняється від бурувато-коричневого підвищеною пористістю, що в поєднанні з його кращою оструктуреністю обумовило вищу фільтраційну здатність і середній ступінь просадочності. Щільність коричнювато-бурого ґрунту невисока. Через високий ступінь щільності та оглинення бурувато-коричневий ґрунт непросадочний та має низьку фільтраційну здатність.

Червонувато-коричневі викопні ґрунти формувалися в умовах близького до субтропічного клімату під хвойно-широколистяними лісами і лучними степами [4]. Такі умови існували в завадівський час (розріз Старі Кодаки). При утворенні червонувато-коричневих ґрунтів домінуючими процесами були оглинення та озалізнення. Для цього ґрунту характерний високий вміст глини (44,6%), наслідком чого є високі значення природної вологості, пластичності, щільності. Значення пористості та коефіцієнта фільтрації низькі. Цей ґрунт непросадочний.

Дерновий ґрунт вітачівського горизонту опорного розрізу В'язівок формувався в умовах відносно вологого і прохолодного клімату під лісостеповою рослинністю. Провідними ґрунтоутворюючими процесами при формуванні дернових ґрунтів є гумусонакопичення, оглинення, створення водоміцних агрегатів. Значна оглиненість у поєднанні з дещо підвищеним вмістом гумусу призводить до того, що ці ґрунти мають високі значення природної вологості, пластичності. Гумусонакопичення разом із створенням водоміцних агрегатів формує грудкувато-зернисту структуру ґрунтів, що обумовлює їх високу пористість і фільтраційну здатність. Зазначений дерновий ґрунт має середній ступінь просадочності.

Лучні ґрунти розповсюджені у всіх природних зонах. Вони формуються в умовах надлишкового зволоження. Профіль ґрунтів зовнішньо подібний до профілю чорноземів, але помітно виражені ознаки гідроморфізму, зокрема оглеєність. Прикладом викопного лучного ґрунту є ґрунт завадівського віку в розрізі Музичі. В той час тут домінувала злаково-осоково-різнотравна рослинність. Це добре узгоджується з фізико-механічними властивостями, зокрема з високим (до 47,7%) вмістом глини і невеликим – пилу. У зв'язку з цим лучні ґрунти мають високу природну вологість, пластичність. Досить висока пористість цих ґрунтів, вірогідно, пояснюється добре вираженою грудкуватою структурою. Однак, фільтраційна здатність лучних ґрунтів низька, що є наслідком процесів оглеєння. Через формування таких ґрунтів в умовах близького залягання ґрунтових вод вони переважно непросадочні. Фізико-механічні властивості генетичних горизонтів лучних ґрунтів (як і чорноземних) не мають чітких відмінностей.

Чорноземний ґрунт простежений у прилуцькому горизонті розрізу Старі Кодаки. Він формувався в умовах помірно-теплого клімату під різнотравно-степовою трав'яною рослинністю. Для чорноземного типу ґрунтоутворення найбільш характерні процеси гумусонакопичення. Помітних змін фізико-механічних властивостей за ґрунтовим профілем не спостерігається. Гранулометричний склад чорноземних ґрунтів досить різноманітний і значною мірою залежить від складу ґрунтоутворюючих порід. У вивчених чорноземах гранулометричний склад характеризується середніми значеннями вмісту глини і досить високими – піску. Підвищений вміст гумусу в чорноземах визначає високі значення природної вологості, пластичності, створює в них міцну структуру, яка обумовлює високу пористість і невелику щільність. Структурність і висока пористість чорноземів, у свою чергу, визначають їх добру фільтраційну здатність і середній ступінь просадочності.

Висновки.

З викладеного видно, що ґрунти степового і лучно-степового генезису сприяють формуванню порід пухкої будови, добре агрегованих, з підвищеною пористістю, водопроникністю, просадочністю. Суттєвої різниці у фізико-механічних властивостях між окремими генетичними горизонтами у таких ґрунтів не спостерігається. Фізико-механічні властивості лісових і лісостепових ґрунтів, навпаки, відрізняються за генетичними горизонтами. Для цих типів ґрунтів характерна чітка диференціація профілю з виділенням ілювіальних горизонтів. Вони відрізняються високим ступенем оглинення, ущільненням, мінімальною пористістю і водопроникністю. Такі горизонти слабкопросадочні, можуть бути місцевими водоупорами, сприяти оглеєнню порід та формуванню верховодок. Знаючи характер і тип ґрунтоутворення протягом того чи іншого палеогеографічного етапу, можна прогнозувати фізико-механічні властивостей його відкладів, що важливо для попередження розвитку несприятливих процесів.

Література:

1. **Стратиграфическая схема четвертичных отложений Украины.** – К.: Госкомгеологии Украины, 1993. – 40 с.
2. **Веклич М.Ф., Сиренко Н.А. и др.** Опорные геологические разрезы антропогена Украины. – К., 1967. – Ч. 1. - 108 с.
3. **Веклич М.Ф., Сиренко Н.А.** Опорные геологические разрезы антропогена Украины. – К., 1972. – Ч. 3. – 228 с.
4. **Сиренко Н.А., Турло С.И.** Развитие почв и растительности в плиоцене и плейстоцене. – К., 1986. – 186 с.

PRINCIPAL PHYSICAL CHARACTERISTICS OF VARIOUS TYPES OF THE BURIED PLEISTOCENE SOILS

A.M.Bragin

Institute of Geography of Ukrainian NAS, Kyiv

Characteristics of the main physical properties (natural humidity, density, porosity, etc.) of 9 horizons of the Pleistocene buried soils are given in the article.

Key words: soils, characteristics.